

Рахманбердиева Ж.Н., Шапалов Ш.Қ., Мұстафаева М.Б.

PhD доктор, М. Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

PhD доктор, М. Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан

ОРТА ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДАН БАСТАП ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫҢ БАСТЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін: Тіршіліктің қарқынды даму сатысына сәйкес қоршаған ортаға антропогенді әсердің нәтижесінде пайда болған көптеген экологиялық мәселелер қазіргі таңда шешімін табуға тиісті маңызды мәселелерге жатады. Табиғи ресурстарды пайдалануда адамзат қоршаған ортаға кері зиянды әсерін тигізеді және нәтижесінде қоршаған орта нысандарының сапасы ғана емес, адамның өмір сүру жағдайы мен денсаулығы да өзгереді. Атмосфералық ластанулардың созылмалы әсері адам денсаулығына әсер ететін жағымсыз әсерлердің негізгі түрі болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, әлемдік және еліміздің әртүрлі аймағында тұрып жатқан азаматтардың қауіпсіз өмір сүру жағдайына байланысты өзекті мәселелері болып табылады. Мақалада орта ғасырдан бастау алған қоршаған ортаны қорғаудың басты мәселелеріне әдебиеттік шолу жасалған.

Кілт сөздер: ежелгі ғасыр, орта ғасыр, қоршаған орта, экологиялық мәселелер, ауа ластануы, антропогенді әсер, қауіпсіздік шаралары.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасында қоршаған ортаны қорғау, табиғатты пайдалану және тұрғындар денсаулығының мәселесі маңызды құрамды бөлік болып табылады. «Қазақстан-2030» стратегиясында «ҚР азаматтарының денсаулығы мен амандығы» ұзақ мерзімді маңызды сұрақтардың бірі. Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, Қазақстанның әртүрлі аймағында тұрып жатқан азаматтардың қауіпсіз өмір сүру жағдайына байланысты мәселелер өзекті мәселе болып табылады [1].

Ортағасырлық Еуропа X-XV ғасырларда кең дамудың ресурстары таусылған кезде экологиялық дағдарысқа тап болды (еуропалық ормандардың жойылуы және жер жырту, қалалардың орта ғасырлардағы қолөнер өндірісі орталықтары ретінде өсуі). Аграрлық шамадан тыс қоныстану халықтың қалаларға жаппай кетуіне ықпал етті. Қалалардың өсуіне бекініс қабырғалары кедергі келтірді, бұл халықтың көп жиналуына әкелді және сол кездегі антисанитарлық жағдайларға байланысты эпидемиялардың дамуына ықпал етті (тек 1346 жылдан 1353 жылға дейін Еуропа халқының 20-дан 50% - на дейін обадан жойылды). Ресурстар үшін күрестің күшеюі көптеген қанды соғыстар мен орта ғасырдың қиыншылықтарын туындатты. Бұл дағдарыстың шығуы: басқа континенттерден (негізінен Америкадан) ресурстардың ағыны, оның отарлауына байланысты жаппай эмиграция және, сайып келгенде, индустриялық қоғамның қалыптасуына әкелген өнеркәсіптік революция Индустрияландыру, еңбек өнімділігін күрт арттыру және қоғамның дамуын жеделдету, сонымен бірге көптеген әлеуметтік-экономикалық және экологиялық проблемаларға себеп болды. Ресурстар үшін шиеленіскен күрес екі әлемдік және көптеген жергілікті соғыстарға, қару жарыстарына себеп болды. Әскери қарама-қайшылықтың әсерінен жедел индустриалды даму қазіргі экологиялық дағдарысқа және оны шешуге әрекет ретінде қоршаған ортаны қорғау кезеңіне әкелді [2].

Осылайша, жеке, көбінесе бұрыннан белгілі фактілерден табиғат пайдалану тарихы туралы жаңа түсінік біртіндеп қалыптасады. Ірі тарихи оқиғалар көбінесе адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасының сипатына, соның ішінде осы қатынастардың динамикасына байланысты болды. Жердің табиғи ресурстары планетаның масштабында да, жекелеген аумақтарда да шектеулі және оларға қол жеткізу үшін күрес тарихи процестің маңызды қозғаушы күштерінің бірі болды. Экологиялық дағдарыстар экстенсивті даму резервтері таусылған кезде пайда болды. Экологиялық дағдарыстар жаппай ашаршылық пен індетте, экономикалық күйреуде, соғыстар мен қиыншылықтарда көрінді.

XX ғасырдың ортасынан бастап адам және табиғат арасындағы жаңа жағдайлар бастау алды. Осыдан отыз немесе қырық жылдан бұрын «экология» сөзін ғалымдар немесе мамандар қолданатын. 1980 жылдарда экология мәселелерін жаһандық көлемде назар аударып бастады. Қазіргі таңда тәуелсіз еліміздің өмірінде экология мәселелерін ашып көрсету қажет. Адамзатқа керек шикізатқа сұраныс материалдық өндірістердің көлемін арттыруда, жер қойнауындағы және мұхиттағы байлықтар жедел игеріле бастады [3].

Адамзаттың қоршаған ортамен қарым-қатынасы біртіндеп, негізінен дұшпандық тәсілден бастап, орта ғасырдың аяғында бірқатар экологиялық дағдарыстарға дейін ашық бірлескен жағдайға көшті. Ортағасырлық адамдар өздерінің табиғи орталарына жаңа көзқараспен қарай бастады. Енді олар қазіргі әлемнің циклдік, "жаңа экологиялық" көзқарасын болжай отырып, қоршаған ортаға антропогендік әсердің салдарын терең түсінуге мәжбүр болды [4].

1990 жылдан бастап CO₂ шығарындыларына байланысты жаһандық жылыну климаттың өзгеруін тездетеді және миллиондаған адамдардың, өсімдіктер мен жануарлардың өмір сүруіне қауіп төндіреді, құрғақшылық, өрт және су тасқыны сияқты метеорологиялық құбылыстарды тудырады, олар жиі және апатты болып келеді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) адамзаттың 90% - ы ластанған ауамен дем алады деп санайды, сондықтан тыныс алу органдарының ауруларын азайту үшін ауаның ластануын төмендету шараларын сақтауға талап етеді [5].

Кесте 1 - 1946-1948 жж. қоршаған ортаны қорғау саласындағы атқарылған жұмыстар

1	1946	БҰҰ жанындағы ЮНЕСКО-ның құрылуы, оның бірінші басшысы - Ұлы эволюционист биолог Джулиан Хаксли. Қоршаған ортаны қорғау – ЮНЕСКО жұмысының басты бағыттарының бірі. "ЮНЕСКО курьері" журналының басылымы, табиғат қорғау тақырыбы ұсынылған.
2	1948	Табиғатты қорғаудың халықаралық одағын (IUCN, IUCN) құру, бұл әртүрлі елдердің табиғатты қорғау қозғалыстарының табиғатты аумақтық қорғау саласындағы жұмысының өзіндік нәтижесі болды (КСРО-да қорғалатын іс, АҚШ пен Еуропа елдерінде ұлттық парктер құру) және жекелеген түрлерді құрып кету қаупінен сақтау.

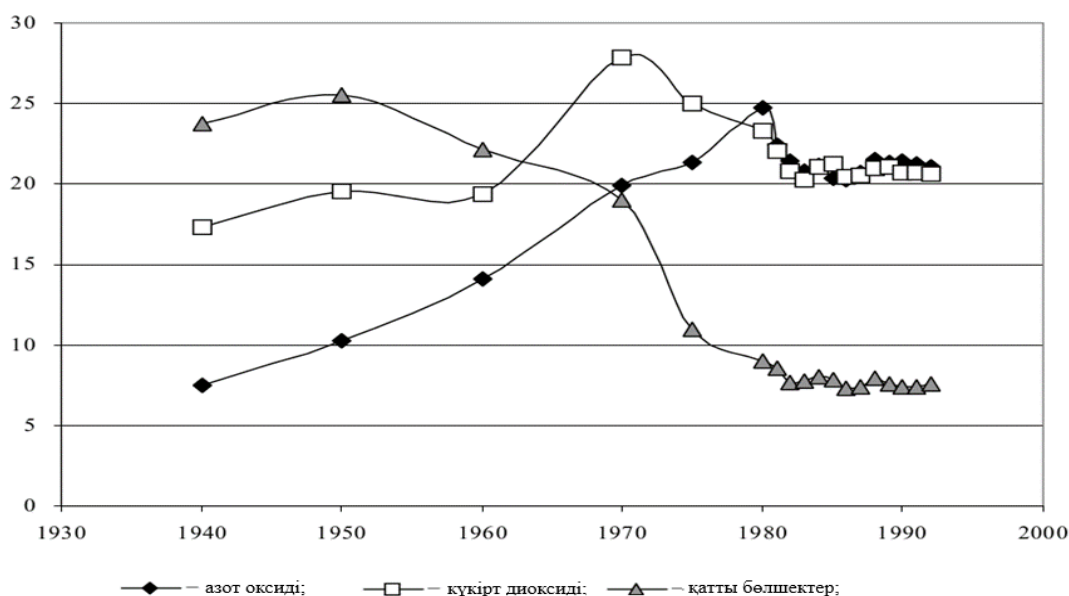
Азық-түліктің қарқынды өндірісі қоршаған ортаға зиян келтіреді, топырақты құрғатады және теңіз экожүйелеріне зиян келтіреді. Сонымен қатар, табиғи ресурстарды шамадан тыс пайдалану азық-түлік қауіпсіздігі мен ауыз судың қол жетімділігіне қауіп төндіреді [6].

Oxfam Intermon мәліметтері бойынша, ластанған су денсаулыққа ауыр зиян келтіреді және жылына бес миллион адамның өліміне әкеледі. БҰҰ қалдықтарды жоюды, химиялық заттарды қолдануды азайтуды және басқа да шаралармен қатар Ағынды суларды тазартуды қолдайды. Мұхиттар үлкен пластикалық қоқыс полигондарына айналды. Сонымен қатар, мұхиттармен байланысты басқа да маңызды экологиялық проблемалар бар, мысалы, жаһандық жылынуға байланысты экожүйелерге зиян келтіру, ластаушы заттардың төгілуі, ағынды сулар және отынның төгілуі. БҰҰ азық-түлік өндірісінің моделі мен тамақтану әдетін, оның ішінде энергияны үнемдеу және CO₂ шығарындыларын азайту үшін жергілікті ингредиенттерді қолдана отырып, көбірек өсімдік негізіндегі диетаны өзгерту қажет деп санайды.



Сурет 1. 1850 – 2010 жж. қоршаған ортаны қорғау мәселелері

АҚШ - тағы қоршаған ортаны қорғау туралы заңдар пакетін қабылдау-ауаны қорғау (1963), су ресурстарын қорғау (1965), жабайы табиғатты қорғау (1964) және қатты қалдықтарды жою (1965).



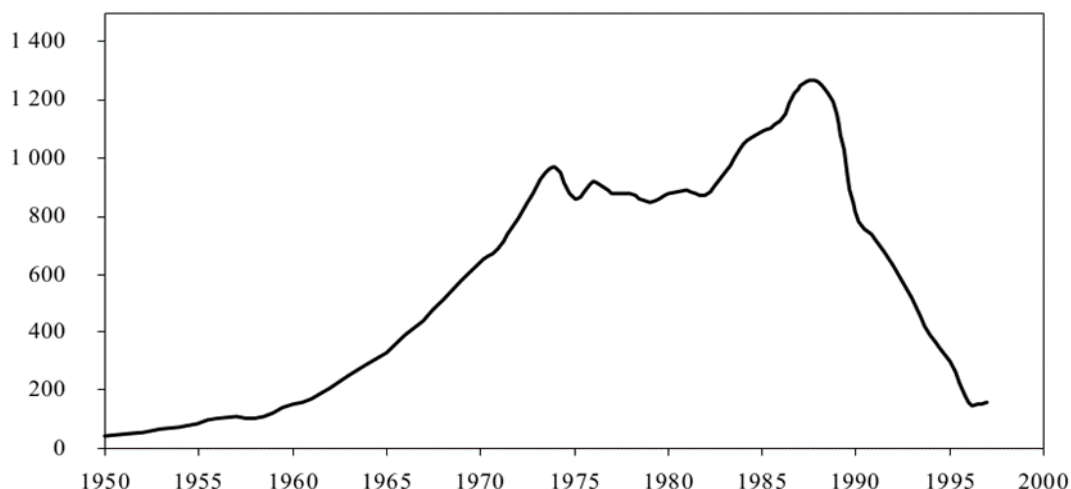
Сурет 2. АҚШ-тағы азот оксидтері, күкірт диоксиді және қатты бөлшектер шығарындыларының өсу динамикасы, млн тонна/ж

Атмосфералық ауаға азот оксидтері, күкірт диоксиді және қатты бөлшектер шығарындылары қоршаған ортаға қауіпті әсер етеді. Атмосфералық ластанулардың созылмалы әсері адам денсаулығына әсер ететін жағымсыз әсерлердің негізгі түрі болып табылады. Ластанудың халыққа созылмалы әсер ету сипаты бойынша тексеру мен диагностикаға әдістемелік бағыт ерекшеліктерін анықтайтын екі түрді бөліп алып қарауға болады:

- этиологиялық фактор нақты ластаушы болып табылатын созылмалы арнайы әсер;
- биологиялық әсері бойынша ерекшеленетін және ағзаға айқын арнайы әсері жоқ әртүрлі химиялық кластарға жататын заттар қатысатын созылмалы арнайы емес әсер[7].

Өткен ғасырдағы қоршаған ортаны, ауа атмосферасын қорғау мәселелері бойынша 1977 ж. - озон қабаты жөніндегі үйлестіру комитетінің құрылуы, 1985-1986 ж. - Антарктида үстіндегі "озон тесігінің" пайда болуына және оның жылдан жылға артуына хлорфтор шығарындыларының әсерін тікелей дәлелдеу жұмыстары атқарылды. 1987 жыл

- озонды бұзатын заттардың шығарылуына тыйым салу туралы Монреаль хаттамасына қол қойылды. Осы номенклатура ережелерін 1990, 1992 және 1994 жылдардағы шарттармен толықтырылды және кеңейтілді [8].



Сурет 3. Әлемде озонды бұзатын заттар өндірісі 1950ж.-1997ж.

Қорытынды. Бұл мақалада ежелгі және орта ғасырдан бастау алған қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне әдебиеттік шолу жасалды. Қоршаған ортаны сақтап қалу, адам өміріне қолайлы, жағымды экологиялық жағдайды қалыптастыру мәселелері ХХ ғасырдың аяғынан бастап үлкен маңыздылыққа ие болуда. Пайдалы қазбалардың – мұнайдың, табиғи газдың, көмір және тағы басқалардың жоғалуы байқалып отыр, жер шарының әрбір бесінші тұрғыны таза су ішпейді. Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі шарттары мемлекет өз органдарына қоршаған ортаны қорғау бойынша экономикалық, техникалық, ұйымдық және құқықтық шараларды жүзеге асыруды міндеттейді. **Қорыта айтқанда, қоршаған ортаны қорғау мәселелері тек аймаққа ғана емес, бүкіл ғаламдық экологияға әсер етуі жағынан аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Әрине оларды шешуге аймақ мемлекеттері біріге отырып жұмыстар атқарумен қатар, осы орайда интеграциялық үрдістің, аймақтағы ұйымдардың маңыздылығын арттыру қажет сияқты.**

Әдебиеттер тізімі:

1. Экология мәселелері - Елбасы назарында // Атамекен. 2009. 2 желтоқсан. б.1
2. Қоршаған ортаны қорғау: Оқу құралы/ Ж.Ж.Жарылқасын., Г.М.Елеусинова, Н.Т.Жакетаева, А.М.Жарылқасынова, Н.Р.Изденова. Карағанды, 2017. 64 б.
3. Мұхажанова Н.А. Жаһандық экология: оқу құралы. Алматы: Экономика, 2011. 172 б.
4. An Environmental History of the Middle Ages: The Crucible of Nature By John Aberth, Routledge, 2013 ISBN: 978-0-415-77946-3
5. Колумбаева С., Білдебаева Р., Шәріпова М. Экология және тұрақты даму: оқу құралы. 2012. 153 б., 21-29 б.
6. Экологиялық энциклопедия / А.Ж. Ақбасова, Е.Ү.Жамалбекова, Т.Қалыбеков т.б. Алматы, 2007. 303 б.
7. Акимов Т.А., Таскин В.В. Основы экоразвития: Учеб. пособие. М., 1994. 20с.
8. WolfKitses. History of the environment since 1945. 2018. 102 с.

Аннотация: Многие экологические проблемы, возникшие в результате антропогенного воздействия на окружающую среду в соответствии со стадией бурного развития жизнедеятельности, относятся к важнейшим проблемам, которые в настоящее время должны быть

решены. В использовании природных ресурсов человечество оказывает негативное вредное воздействие на окружающую среду и, как следствие, меняется не только качество объектов окружающей среды, но и условия жизни и здоровье человека. Хроническое воздействие атмосферных загрязнений является основным видом побочных эффектов, влияющих на здоровье человека. Охрана окружающей среды, рациональное использование природных ресурсов, актуальные вопросы, связанные с безопасными условиями жизни граждан, проживающих в разных регионах мира и страны.

В статье представлен литературный обзор основных проблем охраны окружающей среды, начиная со Средневековья.

Ключевые слова: древний век, средневековье, окружающая среда, экологические проблемы, загрязнение воздуха, антропогенное воздействие, меры безопасности.

Abstract: Many environmental problems that have arisen as a result of anthropogenic impact on the environment in accordance with the stage of rapid development of life activity are among the most important problems that currently need to be solved. In the use of natural resources, humanity has a negative harmful impact on the environment and, as a result, changes not only the quality of environmental objects, but also the living conditions and human health. Chronic exposure to atmospheric pollution is the main type of side effects that affect human health. Environmental protection, rational use of natural resources, topical issues related to the safe living conditions of citizens living in different regions of the world and the country.

The article presents a literary review of the main problems of environmental protection since the Middle Ages.

Keywords: antiquity, Middle Ages, environment, environmental issues, air pollution, anthropogenic impact, safety measures.